

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ  
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІ  
ҚАЗАҚ ТІЛІ ОҚЫТУШЫЛАРЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БІРЛЕСТІГІ  
ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АКАДЕМИЯСЫ ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІГІ**

**Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ  
ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ  
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІК МЕКТЕБІ  
ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ КАФЕДРАСЫ**



**«Тіл мен әдебиетті құндылық бағдарлы оқыту: тәжірибе,  
мәселелер және перспективалары» атты ғалымдар мен  
мұғалімдердің халықаралық ғылыми-практикалық  
конференциясы материалдарының**

**ЖИНАҒЫ**

31 қазан 2025 жыл.

Астана қ.

*Конференция AP23490928 «Қазақ тілі мен әдебиетін құндылық бағдарлы оқытудың инновациялық технологиясы» атты ғылыми жоба аясында ұйымдастырылды.*

ӘОЖ 80/81+821  
ББК 81.2+84  
Т93

**Жалпы редакциясын басқарған – Қапантайқызы Ш.  
Редакциялық ұжым: Бибекөв Қ.Т., Кенжалин Қ.К., Шоқабаета С.С.,  
Аитова Н.Н., Баймұханбетова М.Б., Бегимова Г.А.**

«Тіл мен әдебиетті құндылық бағдарлы оқыту: тәжірибе, мәселелер және перспективалары» атты ғалымдар мен мұғалімдердің халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы материалдарының жинағы. 2 томдық., 2-т. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2025. – 280 бет.

ISBN 978-601-385-146-4

Бұл жинақта тіл мен әдебиетті құндылық бағдарлы оқыту мәселесінің ғылыми-теориялық және әдістемелік мәселелері қарастырылып, заманауи озық тәжірибелері жинақталды. Авторлар еңбектерінде білім беру кеңістігінде тұлғаның рухани-адамгершілік құндылықтарын дамыту, тіл арқылы мәдениет пен ұлттық дүниетанымды меңгерту, әдеби шығармаларды аксиологиялық тұрғыдан талдау сияқты мәселелер ғылыми тұрғыда ұсынылды.

Сонымен қатар, жинаққа құндылыққа негізделген тілдік және әдеби білім берудің инновациялық әдістерін, педагогтардың кәсіби даярлығы мен құзыреттілігін жетілдіру жолдарын, қазіргі білім беру жүйесіндегі гуманистік бағыттардың орны мен болашағын айқындауға бағытталған енгізілді.

Материалдар тіл мен әдебиетті құндылық бағдарлы оқыту әдістемесінің, аксиолингводидактиканың өзекті бағыттарына қызығушылық танытқан зерттеушілерге, жоғары оқу орындарының оқытушыларына, мектеп мұғалімдеріне және магистранттарға арналады.

ISBN 978-601-385-146-4

ӘОЖ 80/81+821  
ББК 81.2+84

© Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2025.

алыстап кеткеніне көңілі түседі. Бұл көріністердің бәрі – шынайы өмірде болған оқиғалардан алынған, сондықтан реализм әдісімен, оның ішінде сыншыл реализммен суреттеледі. Себебі, автор өз заманының ащы шындығына көз жүгіртеді, билік өкілдерінің озбыр әрекеттерін сынайды, «сұмырай нәрсеге», яғни өтірік, ұрлық, өсек сияқты жағымсыз әрекеттерге сын көзбен қарайды.

Әдебиетте қолданылатын романтизм және реализм әдістерінің өздеріне тән ерекшеліктері бар. Романтизм – асқақ арман, сезім, ой-қиялдың шексіздігі, дүниеге деген өзгеше көзқараспен туындаса, реализм – айналадағы шындықты көркем түрде жеткізуге бағытталады. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларында романтикалық та, реалистік те сарын бар. Оның қарастырылған шығармаларындағы романтикалық кейіпкер – періштелер, олардың автор қиялынан туған түрлі кейіптегі образдары. Ал реализмге негізделген реалистік оқиғалары – XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында қазақ жерінде жүргізілген орыстандыру саясатының халыққа тигізген ауыртпашылықтары, билік өкілдерінің немқұрайлы әрекеттері мен қарапайым елді қанауы. Мәшһүр Жүсіп көркемдік әдістерді заман талабына сай тақырыптармен ұштастырып қолданады.

#### Әдебиеттер тізімі:

1. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: «Санат», 2007. – 360 б.
2. Қаратаев М. Социалистік реализмнің қазақ прозасында қалыптасуы. – Алматы, 1965. – 411 б.
3. Ахметов З., Шаңбаев Т. Әдебиеттану. Терминдер сөздігі. – Алматы: «Ана тілі», 1998. – 384 б.
4. Тілешов Е. Сөз және дәуір. – Алматы, «Алматы-Болашақ» АҚ баспасы, 2023. – 264 б.
5. Жанұзақова Қ. Қазақ романтизмінің поэтикасы. Монография. – Алматы, 2015. – 224 б.
6. Жарылғапов Ж. Қазақ прозасы: ағымдар мен әдістер. Монография. – Қарағанды, 2009. – 284б.
7. Қуандық М. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы / 4-том. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ ЖШС, 2023. – 312 б.
8. Жолдыбайұлы Қ. Имани гүл – Алматы; 2011 – 384 б.
9. Қуандық М. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы / 3-том. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ ЖШС, 2023. – 200 б.

## Қ. КЕМЕҢГЕРҰЛЫНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУ ҰСТАНЫМДАРЫ

Д. Ж. Мейранбек<sup>1</sup>, С. С. Шоқабаева<sup>2</sup>

<sup>1</sup> 1-курс магистранты, <sup>2</sup>Ғылыми жетекші, доцент м.а., ф.ғ.к., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Қ. Кеменгерұлы тіл үйретудің лексикалық, грамматикалық және фонетикалық бағыттарын бірізділікпен жүйелеп, оқытудағы ұғынықтылық, жүйелілік, салыстырмалылық, ғылымилық және практикалық қағидаларын ұстанды. Әсіресе, оның өзге ұлт өкілдеріне арналған оқу құралдары мен әдістемелік нұсқаулары қазіргі заманғы тіл үйрету әдістерімен сабақтас келеді. Ол оқыту үдерісін ана тілі мен үйренілетін тіл арасындағы байланыс негізінде ұйымдастырып, қазақ тілінің ішкі заңдылықтарын ұғындыруда орыс тілімен салыстыра талдаудың тиімділігін көрсеткен. Әдіскер қазіргі кездегі оқытудың түсініктілік ұстанымын, оқу материалының ғылымилығы ұстанымын, оқыту мен тәрбиелеудің тұтастығы ұстанымын, оқытудың жүйелілігі мен реттілігі ұстанымын, оқу материалын саналы меңгерту ұстанымын, оқытудың теория мен практиканы байланыстыру ұстанымын, оқытудың халықтық қағидасы ұстанымын, оқытудың қатысымдық (коммуникативтік) ұстанымын, көрнекілік ұстанымын тіл үйретуде басшылыққа алған.

*Оқытудағы түсініктілік ұстанымы.* Оқу материалының ұғынықтылығы тіл үйренушінің жетістігімен тікелей байланысты болғандықтан, Қ. Кеменгерұлы өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін үйретуде ұсынылатын теориялық білімнің, жаттығулар мен тапсырма түрлерінің түсінікті әрі нақты берілуіне баса назар аударады. Ғалымның «Оқу құралында» келтірілген материалдардың барлығы оқытудағы ұғынықтылық ұстанымын басшылыққа ала отырып ұйымдастырылған. Теориялық мазмұнның өзге ұлт өкілдеріне жеңіл әрі түсінікті болуы үшін Қ.Кеменгерұлы оны орыс тіліндегі баламаларымен салыстыра отырып түсіндіреді. Мысал ретінде, ғалым етістіктің қалау райының құрылу тәсілін тілді үйренушілерге

төмендегідей сатылы түрде ұсынады: етістік негізі + «қалау» жұрнағы + ілік септікті жіктік жалғау + көмекші етістік (кел) – мысалы: «Менің жазғым келеді» – «Я хочу писать» [1, 117-б.]. Бұдан бөлек, Қ.Кемеңгерұлы өзге ұлт өкілдеріне грамматикалық ережелерді де дәл осындай түсініктілікке негіздеп жеткізеді. Ол әсіресе, қазақ тіліндегі етістіктің етіс категориясын үйретуде қос тілді салыстыру арқылы жүйелі талдаулар жасайды.

*Оқытудың ғылыми-теориялық ұстанымы.* Қ. Кемеңгерұлы қазақ тілін үйрету барысында оқытудың ғылыми-теориялық қағидасына сүйенеді. Ғалым лексикалық бірліктерді сұрыптауда, олардың қолданыс жиілігін, синонимдік қатарларын, тақырыпқа сәйкестігін және оқушының жас, психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып іріктейді. Ол оқулықтарда «тілдік материалдың ғылыми негізде сұрыпталуы» мәселесін көтеріп, сөз таңдауда бірнеше факторларға назар аударады [2, 29-б.].

Сөздерді сұрыптауда келесі аспектілерге мән берген:

1. Сөздің айту жеңілдігі мен құрылымдық қарапайымдылығы. Қ.Кемеңгерұлы оқулықта тіл үйренуге ыңғайлы, дыбысталуы жеңіл, буын саны аз сөздерден бастауды жөн көреді. Мысалы: «Сия. Бұл не?» тәрізді сөздер [3, 47-б.].

2. Синонимдік мүмкіндігі бар сөздерді қолдану. Әдіскер тіл үйренушінің сөздік қорын молайтып, сөйлеу дағдыларын дамыту үшін мағыналас сөздерді пайдалану қажет екенін атап өтеді. Ол: «Сөздің мағынасын білдіру үшін мәнделс (синоним) сөз қолдану керек» – деп көрсетеді [4, 48-б.].

3. Тақырыпқа сай сөз іріктеу. Сөздер белгілі бір тақырыптың аясында ұсынылып, мағынасы мен қызметіне қарай топтастырылып берілуі тиіс. Мысалы:

а) оқу үдерісіне қатысты: қалам, кітап, дәптер, бор, тақта. Бұл сөздермен бірге: жазу, көру, алу, қою, әкелу, көрсету сияқты етістіктер беріледі;

ә) азық-түлікке қатысты: сүт, май, нан, күріш, жұмыртқа т.б. Оларға сәйкес: жеу, ішу, кесу, әкелу, қуыру, беру сияқты әрекет мәнді етістіктер қолданылады.

*Сөздердің сөзжасамдық қабілеті әдісі.* Қ. Кемеңгерұлының «Оқу құралында» сөзжасамдық дағдыны қалыптастыру үшін туынды сөздердің жасалу жолдары жүйелі түрде орыс тіліндегі баламалар арқылы түсіндіріледі. Мәселен, -тай, -тей, (-дай, -дей) жұрнақтарының мағынасы төмендегідей жіктеледі:

1. Кішірейткіш мән (мысалы, «кішкене» негізінен – «кішкентай»);
2. Еркелету мәні (мысалы, «аға» негізінен – «ағатай»);
3. Сапалық және көлемдік сипат (мысалы, «тау» негізінен – «таудай»);
4. Шамаластық мән (мысалы, «бес» негізінен – «бестей»).

Туынды сөздің мағынасын дұрыс түсіну үшін алдымен түбірін табу қажеттілігі де атап көрсетіледі. Осы арқылы сөзжасамның құрылымын тиімді меңгеруге жол ашылады.

*Тәрбиелеу сатысындағы оқыту қағидасы.* Қ. Кемеңгерұлы оқыту мен тәрбиелеудің өзара бірлігін маңызды қағида ретінде қарастырады. Оның пікірінше, тіл үйрену процесінде тәрбиелік аспект ескеріліп, білім мазмұнына тәрбиелік мәні бар мәтіндер енгізілуі тиіс. «Тазалық» тақырыбында ұсынылған шағын мәтіндер (мысалы, «Құлағың сау болсын десең», «Мұрның сау болсын десең», «Үйде қалған да сау болайын десең») оқушыны тазалыққа, ұқыптылыққа, салауатты өмір салтына тәрбиелеуге бағытталған. *Оқыту жүйелілігі мен реттілігі ұстанымы.* Білім берудің нәтижелілігі оны жүйелі және логикалық тұрғыдан ұйымдастырумен тығыз байланысты. Оқыту мазмұнын логикалық байланысқа сүйене отырып жүйелеу – оқушылардың білімді терең әрі саналы меңгеруіне мүмкіндік береді. Зерттеушілер жүйелілік пен бірізділікті сапалы білім берудің негізгі шарты деп таниды [5, 27-б.]. Қ. Кемеңгерұлының «Оқу құралындағы» тақырыптардың өзара байланыста берілуі – оқытудың жүйелігін көрсетеді. Мысалы, фонетика саласында алдымен қазақ тілінің дыбыстық жүйесі қарастырылып, кейін дыбыстардың үндесу заңдылығы, грамматикалық ережелермен байланыста жүйелі түрде ұсынылады. Мұндай тәсіл грамматикалық білімді меңгеруді жеңілдетеді. Сонымен қатар, «Оқу құралында» септік жалғауларының жасалу жолдары нақты мысалдармен түсіндіріліп, одан әрі тәуелдік жалғау мен септеудің үлгілері беріліп, білім берудегі жүйелілік принциптері сақталады. Бұл оқытуда бірізділік пен логикалық құрылымды

қамтамасыз етеді. Жеңілден күрделіге қарай оқыту қағидасы да осы жүйелілікпен үндеседі. Кеменгерұлы қазақ тілін өзге тілді меңгерушілерге біртіндеп, құрылымдық жағынан сатылай оқыту жолын ұстанады. Қ. Кеменгерұлының «Жазу үлгілері» бөлімінде грамматикалық ережелермен қатар, тіл үйренушілерге арналған санитарлық-гигиеналық талаптар да ұсынылған. Мұндағы мақсат – жазу дағдыларын меңгеру барысында оқушылардың денсаулығына да көңіл бөлу. Мәселен, «Көзің сау болсын десең» тақырыбы аясында 1-суретте келесі ережелер ұсынылған:



1-сурет. Көзің сау болсын десең.

Бұл талаптар жазу дағдыларын үйренушілердің денсаулығын сақтауға бағытталған педагогикалық-гигиеналық тәсілдердің бірі болып табылады.

**Қатысымдық ұстанымы.** Қатысымдық (коммуникативтік) оқыту ұстанымы тіл үйренушінің сөйлеу машығын дамытуды мақсат тұтып, қарым-қатынасқа негізделген жағдаяттар арқылы оқытудың кешенді тәсілдерін қолдануды көздейді. Бұл ұстаным оқу үдерісінен табиғи тілдік қатынасқа біртіндеп өту арқылы үйренушінің тұрақты ассоциативтік байланыстарын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Аталған тәсіл өзге тілді меңгерушінің қазақ тілінде еркін әрі мазмұнды сөйлей алуын қамтамасыз етуге бағытталады. Зерттеуші Ф. Оразбаева орыс тілді аудиторияда қазақ тілін қатысымдық әдіс арқылы оқытудың бірнеше негізгі қағидаларын атап көрсетеді. Атап айтқанда, оқытудың тұтастық (комплекстік) негізде ұйымдастырылуы, сөйлесімге қатысты негізгі ережелерді меңгерту, грамматикалық құрылымдарды жаттап, сауатты жазуға дағдыландыру, сөйлесімнің әртүрлі формаларын игеру, оқуға деген ынтаны арттыру, тақырыпты терең меңгерту, сөйлеу қабілетін ішкі ынтамен ұштастыру, сонымен қатар оқыту барысындағы орта мен жағдаятты ескеру қажеттілігі баса айтылады [30, 131-б.].

**Көрнекілік ұстанымы.** Тілді үйретуде көрнекілік принципінің маңызы ерекше. Бұл ұстаным оқушылардың байқағыштық қабілетін дамытып, ойлау және қорытынды жасау дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Көрнекілік тек лексикалық бірліктерді түсіндірумен шектелмей, нақты бейнелер мен визуалды құралдар арқылы жүзеге асады. Бұл тілдік ақпараттың ұзақ мерзімге есте сақталуына ықпал етеді. Көрнекіліктің басты мақсаты – нақты құбылыстар мен ұғымдардан жалпылама тұжырым жасауға үйрету. Қ. Кеменгерұлы қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне үйретуде көрнекілік принципін басшылыққа ала отырып, «Оқу құралында» етістік категориялары – шақ, етіс сияқты күрделі грамматикалық тақырыптарды кестелер арқылы түсіндіруді ұсынған. Бұл тәсіл оқу үдерісінің тиімділігін арттырады. Қ. Кеменгерұлының әдістемесінде тіл үйренушінің ана тіліне сүйене отырып, қазақ тілінің дыбыстық, грамматикалық және мағыналық ерекшеліктерін жүйелі салыстыру арқылы меңгерту ұсынылады. Бұл тәсіл қазіргі заманғы 2-суретте көрсетілгендей, цифрлық платформаларды қолдану арқылы тиімді жүзеге аса алады:



2-сурет. Цифрлық құрал.

Қ. Кеменгерұлы еңбектерінің көбі өзге ұлттарға қазақ тілін үйретуге бағытталғандықтан, ғалым еңбектерінде әр тараудың баламасын берер кезде орыс тілінің табиғатын ескеріп отырған. Тілдің фонетика мен грамматикасына қатысты мәселелерді түсіндіруде өзіне дейінгі орыс тіл білімінің ғалымдары Н. Ильминский, М. Тереньтев, П.Мелиоранский, И. Лаптев, В. Катаринский сынды зерттеуші ғалымдардың еңбектері негізінде жазып, өзіне дейінгі ғылыми-әдістемелік еңбектерге сын көзбен қарау арқылы оқу үдерісін өзінше танып түсіндірген. Ғалым мұрасын зерделеуде оның өзіне дейінгі кезеңде, өзі өмір сүрген дәуірде жазылған қазақ тілі бойынша, оны зерттеулерімен, сондай-ақ, қазақтың өз ішінен шыққан оқыған азаматтардың еңбегімен кең танысқандығын, алған білім, тәжірибені өте тамаша және тиімді пайдаланғаны көрінеді [6, 20-21-б.].

Қорытындылап айтқанда, Қ.Кеменгерұлының қазақ тілін оқытуға қатысты ұстанымдары мен көзқарастарын зерттей отырып, оның әдістемелік мұрасы – ұлттық педагогиканың даму тарихында ерекше орын алатынын және қазіргі заманғы әдістеме саласында пайдалануға болатын бағалы ресурстардың бірі деуге болады. Болашақта оның еңбектерін оқу бағдарламаларына енгізу, ғылыми айналымға кеңінен тарту және әдіскер мамандар даярлау ісінде қолдану өз нәтижесін берері сөзсіз. Ғалым қазақ тілін үйретуді тек грамматикалық немесе формалды деңгейде ғана емес, ұлттық таныммен, мәдениетпен, дүниетаныммен сабақтастыра отырып жүйелеген. Оның әдістемелік ұстанымдары – тілді ұлттың рухани өзегіне айналдыру жолындағы үздік үлгілердің бірі. Демек, Қ.Кеменгерұлының әдістемелік мұрасы – қазақ тілін оқытудағы тарихи сабақтастық пен ғылыми негіздің алтын көпірі ретінде бағалануы тиіс. *Мақала АР23490928 «Қазақ тілі мен әдебиетін құндылық бағдарлы оқытудың инновациялық технологиясы» атты гранттық жоба аясында әзірленді.*

#### Әдебиеттер тізімі:

1. Кеменгерұлы Қ. Таңдамалы шығармалар. – Алматы: Жазушы, 1986. – 320 б.
2. Оралбаева Н., Жақсылықова К. Орыс тіліндегі мектептерде қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 208 б.
3. Кеменгерұлы Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. – 2-т. Оқу құралы. – Алматы, 2005. – 336 б.
4. Құлмағамбетова Б., Исанова А., Исинғарина М., Көккөзова М., Құрманғалиева Р., Айтжанова П. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім, 2000. – 144 б.
5. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас. Оқулық. – Алматы: Сөздік – Словарь, 2005. – 272 б.
6. Шормақова А. Қошқе Кеменгерұлының әдістемелік мұрасы. – Астана, 2014. – 193 б.

## ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТ САБАҚТАРЫНДА ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ДӘРІПТЕУ

Мукишева Д.А.

*Тегісшілдік ауылының № 6 ЖББ мектебі мұғалімі, Қарағанды облысы, Қазақстан.*

Қазіргі білім беру жүйесінің басты мақсаты – жас ұрпақтың бойында ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыру. Бұл бағытта қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінің орны ерекше. Өйткені тіл – ұлттың рухани болмысы, мәдениеті мен дүниетанымының айнасы, ал әдебиет – халықтың тарихы мен тағдырын танытатын рухани